

בית הקברות היהודי על הר הזיתים

אלי שילר

על מורדות הר הזיתים משתרע בית הקברות היהודי הגדול והמקודש ביותר, ובו כ-70,000 מצבות קברים. כאן מצאו את מנוחתם האחרונה אישים ידועי שם כמו אליעזר בן יהודה, הרב קוק, רבי עובדיה מברטנורה, ר' יהודה החסיד וחוקרי ארץ ישראל יוסף שווארץ, שמואל קליין ואחרים. לאחר מלחמת ששת הימים נטמנו בהר הזיתים גם גופות חללי העיר העתיקה, הסופר ש"י עגנון, ואישים נוספים.¹

בית הקברות שעל הר הזיתים החצה על ידי הכביש היורד ליריחו: ממערב לכביש נמצא החלק הקדום יותר, המשתרע בכיוון מצבות נחל קדרון; חלקו השני משתרע על מורדות הר הזיתים המערביים והדרומיים. בית הקברות מחולק לחלקות בהתאם לעדות השונות, העולות לקברי יקיריהן בכל שנה בחודש אלול.²

בית הקברות היהודי ניזוק קשות בתקופת השלטון הירדני. רבות מן המצבות נעקרו ממקומן, ומהן ששימשו לצורכי צבא ירדן. מאז מלחמת ששת הימים מבוצעות במקום עבודות שיקום נרחבות, ובין השאר נסגר לתנועה הכביש העובר על בית הקברות בדרום הר הזיתים. רבות הן המסורות העממיות המספרות בשבח הקבורה על הר הזיתים: הקבורים כאן יהיו הראשונים לקום לתחיה ביום תחיית המתים; הקבורים כאן יהיו פטורים מגלגול מחילות; אין הרימה שולטת בגופות הנקברים; כאן יתקע אליהו הנביא בשופר להכריז על תחיית המתים, ועוד. על אף הסגולות המפליגות של הקבורה בהר הזיתים, התפתחות בית העלמין הנוכחי היא מאוחרת יחסית, ואינה קודמת לסוף ימי הביניים (מאות 15-16). הסיבה לבחירת המקום הייתה, כנראה, פרזואית מעיקרה. תחילה היה בית הקברות היהודי בסמוך לחומה המזרחית של הר הבית. רק לאחר שנאלצו היהודים לפנות מקום זה בשל לחץ המוסלמים במאה ה-14, החלו קוברים את מתיהם על הר הזיתים, שהתאים למטרה זו הן בשל קרבתו היחסית לרובע היהודי, והן משום שלא היה מיושב בחלקו הגדול.³

בעקבות התפתחות בית הקברות, צמחו מסורות שונות בשבח המקום, ואנו שומעים על עולי רגל יהודים הנוטלים מכאן עפר כדי לפזרו על קברי יקיריהם בחוץ לארץ, כדי שיזכו לתחיית המתים, וכד'.⁴

אנו עדים, עם זאת, לקיום מערכות קברים קדומות על הר הזיתים, בעיקר במורדות הדרומיים-מערביים. אלו הן בעיקר מצבות קברים מפוארות של אישים רמי יחס שנקברו בוודאי במקום זה בשל קרבתו להר הבית ולמקדש.

יש המדגישים את נתוני היסוד של הר הזיתים כמתאים לשמש מקום הקבורה של ירושלים: הסלע הקירטוני הרך הנוח לחציבה ומיקומו במזרח העיר, דבר המונע מריחות רעים להינשא העירה (אולי מסיבה זו אין מוצאים כמעט קברים במערב העיר, הכיוון ממנו נושבת הרוח). כן יש להדגיש כי בשל אופיו הטופוגרפי הלא נוח של הר הזיתים, ובעיקר של

מדרונותיו המערביים, לא שימש בדרך כלל מקום יישוב ואזור התפשטות פוטנציאלי של העיר. עובדה זו הקלה על רכישת המקום והתפתחותו של בית העלמין. הנוף הנפלא של ירושלים הנשקף ממורדות הר הזיתים, קרבתו של הר הבית, וקברי אישים שנתקדשו במסורת, סייעו בוודאי אף הם להתפתחותו והתקדשותו של המקום.

קברי כפר השילוח

מקום מיוחד במסכת הקבורה על הר הזיתים וסביבתו נודע לקברים הקדומים בכפר השילוח. המידע על המקום היה לוקה בחסר עד למלחמת ששת הימים, זאת, בשל אופים העוין של תושבי כפר השילוח, שמנעו או הקשו על החוקרים את הגישה למקום⁵. רק בשנת 1968 נתאפשרה לראשונה חקירת הקברים ביסודיות על ידי הארכיאולוגים ד' אוסישקין וג' ברקאי.⁶ ניתן לראות בקברי כפר השילוח את גרעינו וראשיתו של בית העלמין הקדום על הר הזיתים. על מורדות ההר, ובעיקר במצוק שבמרכז הפונה בכיוון לירושלים הקדומה ועיר דוד, נחצבה עיר הקברים הקדומה של תקופת המקרא. במקום מערכות קברים מהעשירות והמגוונות ביותר מתקופה זו שנתגלו בירושלים. מבחינת נתוני היסוד של המקום, הוא ענה על מרבית הדרישות האפשריות לבית עלמין מרכזי: אין הוא רחוק מהעיר במיוחד, הוא נמצא ממזרחה, הוא משקיף על עיר דוד, הר הבית והמקדש, והחציבה באבן הרכה נוחה בו. מאידך, בשל המתלול החריף, אין הוא מהווה שטח יישוב פוטנציאלי של ירושלים.

הקברים רב גוניים בצורתם. מהם קברים מונוליטיים, כגון קבר בת פרעה, מהם קברים בעלי תקרה גמלונית שצורתם מוזרה ואינה מקובלת במקומות אחרים בארץ ישראל. מרבית הקברים חצובים בסלע המצוקי הפונה בכיוון לירושלים. הם דומים במבט מרחוק למעין אשנבים קטנים וגבוהים שהגישה אליהם קשה ומצריכה סולם. חדרי הקבורה החצובים בסלע קטנים אף הם, ויועדו ברובם לנפטר אחד או שניים. הקברים עשו רושם רב ועם זאת מוזר על עולי הרגל בדורות הקודמים. שאטובריאן (1807) מתאר קברים אלו כ"פתחים קטנים הדומים לפיות עשרות תנורים או לכוורת דבורים מהם מגיחים מדי פעם בני תמותה, בדומה לרוחות רפאים העולים ויורדים מתהום הנשיה"⁷.

בין הקברים ששימשו ברובם את אמידי העיר ונכבדיה, בולט מקומו של 'קבר בת פרעה' וסלע העלייה ('המוסקוביה ביה'), הבנוי במצוק זקוף, והחצוב משלושת צדיו. בחלקו העליון חצוב חדר, אליו הגישה קשה ביותר (וכמאן שמו הערבי – העלייה). על קבר נוסף, דרומה למצבה הנזכרת, ברחוב המרכזי של כפר השילוח, נמצאה כתובת: "...יהו אשר על הבית". מרבית קברי כפר השילוח הם במצב השתמרות גרוע. מהם שניזקו על ידי נזירים שאיו להם קברים אלו למגורים במאות החמישית-שישית, תוך שעשו בהם שינויים לא מעטים. אך עיקר הנזק נעשה על ידי תושבי הכפר העוינים, שהשתמשו (ומשתמשים) בקברים למגורים, לאיכסון בעלי חיים, לאיסוף אשפה וכו'. לא בכדי נמצא מקום רב חשיבות זה מחוץ למסלול המבקרים.